

شاخص‌ترین اوصاف شهید سردار حاج قاسم سلیمانی بر مبنای آیات قرآن کریم^۱

معصومه سالاری راد^۲

چکیده

شهادت پایه‌هایی دارد که والاترین آن جهاد در راه خداست. شهید سلیمانی شاخص‌ترین مدیر مدافع حریم ولایت و یکی از چهره‌های بزرگ مقاومت و جهاد در دنیای اسلام است. شهادت عزت‌مندانه‌ی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی نمایشگر اخلاص بی‌همتای ایشان و دستاورد مجاهدت بی‌آلایش ایشان در درازای حیات بابرکت دنیوی ایشان بود. بررسی شاخص‌ترین اوصاف شهید حاج قاسم سلیمانی از زاویه قرآن کریم از اهداف و پرسمان این نوشتار است. روش پژوهش از گونه‌ی توصیفی و تحلیلی و با اتکا به آیات شریفه‌ی قرآن کریم خواهد بود. پرسش بنیادین پژوهش این است که بر پایه‌ی آیات قرآن کریم، برجسته‌ترین ویژگی‌های شهید سلیمانی کدام است؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سردار شهید حاج قاسم سلیمانی از ویژگی‌های فراوانی برخوردار بود که شاخص‌ترین آنها اخلاص، تقوا، ولایت‌پذیری، شجاعت، تدبیر، صبر و دفاع از ستمدیده و مبارزه با ستمکار بود. این شاخصه‌ها انگیزه‌ای شد تا ایشان یک شخصیت ممتاز در جهان اسلام باشد. ایشان از روی داشتن چنین اوصافی، نمونه برجسته‌ای از تربیت‌شدگان مکتب قرآن بود که زحمات و خدمات بی‌آلایش وی به اسلام، اندوخته‌ی ارزشمندی در دیوان عدل الهی است. وی الگویی عملی است که با شهادت خویش، چشمان غبارگرفته‌ی انسان‌ها را باز کرد و باید برای دستیابی به اوصاف او (بویژه اخلاص وی) ممارست و تلاش نماییم.

واژه‌های کلیدی: اخلاص، دفاع، شجاعت، قرآن کریم، شهید سلیمانی

۱. تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۳

۲. استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران؛ Salarirad2022@pnu.ac.ir

بیان مسئله

یکی از الطاف الهی که دربرگیرنده‌ی حال انسان‌های خوب و متقی می‌شود و به عاقبت بخیری آنها می‌انجامد، شهادت است. یکی از بالاترین پایه‌های شهادت همانا شهادت در میدان جهاد و پیکار علیه باطل است. به فرموده‌ی حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام: «إِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ؛ جهاد یکی از درهای بهشت است و پاداش مجاهد در میدان جنگ و در راه خدا، همانا شهادت است.» (نهج البلاغه: خطبه‌ی ۲۷) شهید، مرگ ویژه‌ای دارد که جدای از مرگ‌های دیگر است. قرآن کریم به‌گونه‌ای زیبا و مثال‌زدنی شهادت و مقام شامخ شهید را ستایش می‌نماید:

(۱) **برخورداری از رحمت الهی و رسیدن به کمال:** «وَلَسَنَ قَتَلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مِتُّمْ لِمَغْفِرَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٍ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ»؛ اگر در راه خدا بمیرید یا کشته شوید (غم مدارید که به رحمت ایزدی پیوسته و به کمال ایده‌آل دست یافته) و به‌سوی خدا محشور خواهید شد" (آل عمران: ۱۵۶).

(۲) **بهره‌مندی از حیات و روزی معنوی:** «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند، مرده مپندار؛ بلکه زنده‌اند که نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند" (آل عمران: ۱۶۹).

(۳) **خشنودی شهدا و بهره‌مندی از نعمت‌های خداوندی:** «فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ»؛ آنها به خاطر نعمت‌های فراوانی که خداوند از فضل خود به آنها بخشیده است" (آل عمران: ۱۷۰).

(۴) **خشنودی شهدا از فضل خدا نسبت به آنان:** «يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ رَبِّهِمْ»؛ و از نعمت خدا و فضل او نسبت به خودشان خوشحال و مسرور می‌شوند" (آل عمران: ۱۷۱).

(۵) **رضایت شهدا از ضایع نشدن اجر خود نزد خداوند:** «وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»؛ و می‌بینند که خداوند پاداش مؤمنان را ضایع نمی‌کند، نه پاداش شهیدان و نه پاداش مجاهدانی که شهید شدند" (آل عمران: ۱۷۱).

(۶) **دست یافتن به زندگی جاوید:** «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ»؛ و به آنها که در راه خدا کشته می‌شوند، مرده مگویید، بلکه آنها زنده‌اند؛ ولی شما نمی‌فهمید" (بقره: ۱۵۴).

شهید حاج قاسم سلیمانی یکی از مدیران تراز انقلاب اسلامی بودند که سعادت‌مندانه و با نوشیدن شربت شهادت به وصال حق دست یافتند. مدیر تراز انقلاب اسلامی کسی است که در اندیشه‌ی رشد و تعالی دنیای اسلام باشد و در این راه مجاهدانه و بی‌ریا کار کند و شهید حاج قاسم سلیمانی از این ویژگی برخوردار بود و مجاهدانه و بی‌ریا در همه‌ی میادین اجتماعی و نظامی کنشگری ویژه داشت. ایشان در شکست نیرنگ استکبار و افزایش قدرت جبهه‌ی مقاومت نقش برجسته‌ای ایفا کرد. او در چندین جبهه به تلاش مجاهدانه می‌پرداخت و هم‌مایه‌ی تقویت جبهه‌ی مقاومت و هم‌خاری در

چشم دشمنان اسلام و انقلاب اسلامی شد. دستاورد این مجاهدت‌های خستگی‌ناپذیر ایشان، شهادت ایشان بود. شهادت وی ضایعه بزرگ و جان‌سوزی برای همه آزادگان و آزادیخواهان جهان بود. جایگاه رفیع شهید حاج قاسم سلیمانی نزد ولیّ زمان، یادآور ستایش امیرالمؤمنین علیه السلام درباره‌ی مالک اشتر است که پس از شنیدن خبر شهادتشان فرمود: «به خدا سوگند اگر او کوه بود، کوهی بلند و بی‌همتا بود و اگر صخره بود، صخره‌ای سخت و باصلابت بود که هیچ رونده‌ای به ستیغش نمی‌رسید و هیچ پرنده‌ای نمی‌توانست بر قله‌اش بال بگشاید» (نهج‌البلاغه: حکمت ۴۴۳). سردار شهید حاج قاسم سلیمانی دارای خصایص و ویژگی‌های انسانی و اخلاقی بسیاری بودند و همین ویژگی‌های انسانی ایشان، سبب ماندگاری یاد و خاطره‌ی وی در دل‌های مردم شده است. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) این شهید والامقام را «رفیقی خوب، بزرگوار و شجاع خواندند که با خوش‌بختی به ملکوت اعلیٰ پیوست» (سخنان مقام معظم رهبری: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸). در این نوشتار تلاش بر این است که با نگاهی به نقش بی‌همتای شهید سلیمانی در دفاع از میهن و منش بارز ایشان و شایستگی‌های اخلاقی وی بر پایه‌ی آیات قرآن کریم، برخی از برجسته‌ترین خصایل و اوصاف ایشان برون‌آوری و به نگارش درآید. پرسش بنیادین این پژوهش این است که بر پایه‌ی آیات قرآن کریم که اوصاف مؤمنان و متقین به روش‌های گوناگون بیان شده است، برجسته‌ترین اوصاف اخلاقی شهید سلیمانی چیست؟

۱. اخلاص و معنویت

از دیدگاه قرآن، اخلاص یکی از اسرار الهی است که این حالت تنها در دل‌های مؤمنان راستین ایجاد می‌شود و گونه‌ای پیوند آرمانی میان انسان و خدا را ترسیم می‌نماید. بندگان محبوب خدا از چنین حالتی برخوردار می‌شوند و از سرّ الهی سود می‌برند (ر.ک: طبرسی، بی‌تا، ج ۱: ۴۰۹). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) اخلاص شهید سلیمانی را بالاتر از همه خصائص وی می‌داند و در زمینه‌ی اخلاص مثال‌زدنی حاج قاسم می‌گوید: «برادر بسیار عزیزمان، آقای سلیمانی بارها و بارها جان خودشان را دستخوش تاخت و تاز دشمن قرار داده‌اند، در راه خدا، برای خدا و مخلصاً لله مجاهدت کردند» (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳۹۷/۱۲/۱۹). ایشان در حرکات و سکنات و صحنه‌های زندگی‌اش از آغاز خودش را نمی‌دید و به‌جای شناساندن خودش، همیشه دنبال نشان دادن خدا بود (حاجی صادقی، مشرق نیوز: ۱۳۹۸/۱۲/۲۵)؛ بنابراین شهادت ایشان از بارزترین و برجسته‌ترین برکات اخلاصش بود. اخلاص دارای آثار و برکاتی است که خدا در قرآن برخی از آنها را بیان کرده است:

۱-۱. ارزش انسان

از دیدگاه قرآن، ارزش انسان هماهنگ با قُرب و بُعد او از خداست. کسی که به خدا نزدیک‌تر است، نماد تجلیات، اسما و صفات الهی خواهد بود و هر کس از خدا دورتر باشد، به همان میزان

نمودگاه او بسته به صفات و اسمای الهی کمتر است. خدای متعال در قرآن به پیامبر ﷺ یاد آور می‌شود که معیار سنجش افراد را همین اخلاص در دین قرار دهد و کسانی که رفتارهای بی‌آلایش در دین دارند و همواره در سراسر شبانه‌روز، خدا را به اخلاص می‌خوانند، همچون انسان‌های مؤمن پذیرا باشد و آنان را به خود نزدیک سازد و طرد نکند (انعام: ۵۲)؛ بنابراین نمی‌توان جز اخلاص در دین، معیار دیگری برای ارزش انسانی شناخت؛ چرا که این اخلاص در دین است که نشان می‌دهد فرد تا چه اندازه به خدا نزدیک است. از این روی نباید سرمایه و مال و ثروت بنیای برای ارزش‌های انسانی باشد و بر پایه‌ی آن قضاوت و رفتاری انجام گیرد (کهف: ۲۸). در همین زمینه می‌توان به سخنان مقام معظم رهبری اشاره نمود که در بیان پافشاری بر ارزش شهید سلیمانی و برکات شهادتشان می‌فرمودند: «هر زمان این شهید عزیز گزارشی ارائه می‌کرد، من قلباً و زباناً او را ستایش می‌کردم؛ اما اکنون در برابر برکات شهادت او و آنچه این شهادت برای کشور و منطقه ایجاد کرد، سر تعظیم فرود می‌آورم» (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸). به‌راستی این جایگاه و ارزش ویژه‌ی شهید سردار سلیمانی برآمده از اخلاص بی‌همتای ایشان بوده است. به فرمایش مقام معظم رهبری: قیامتی که در تشییع جنازه‌ی آن شهید گران قدر به پا شد، دستاورد اخلاص و معنویت او بود (همان).

۱-۲. آرامش و رهایی از حزن و خوف

از دیگر نشانه‌هایی که قرآن کریم برای اخلاص در دین بیان می‌کند، رسیدن انسان به خوشبختی است که در آن آرامش وجود دارد و انسان از هرگونه اندوه و حزن بسته به گذشته و ترس از آینده رهایی می‌یابد. اگرچه باید این اخلاص در عمل و رفتار انسانی بروز نماید؛ بنابراین خدای متعال می‌فرماید: آری، کسی که روی خود را تسلیم خدا کند و نیکوکار باشد، پاداش او نزد پروردگارش ثابت است؛ نه ترسی بر آنهاست و نه اندوهگین می‌شوند (بقره: ۱۱۲). در شرایط دشوار و چالشی، سکینه و آرامش ویژه‌ای در وجودشان احساس می‌شود، گویا رخدادهای برجسته نمی‌توانست حاج قاسم را از دید روانی به هراس بیندازد یا بازایستد. گاهی تن صدا و برخوردشان دگرگون می‌شد؛ اما در ژرفای وجودشان آرامش احساس می‌شد (فرمانده قرارگاه حضرت زینب در سوریه، هجر حبیب، ۱۳۹۹: ۱۳).

۱-۳. رضوان الهی

از دیگر نشانه‌های اخلاص در دین آن است که انسان به رضوان الهی دست می‌یابد و درجات و مراتب در نزد خدا را چنان برای خویش فراهم می‌آورد که نزدیک‌تر از او کسی نخواهد بود (آل‌عمران: ۱۶۲ و ۱۶۳). از دیدگاه آیات قرآن دستیابی به مقام خشنودی الهی که جایگاهی بس بزرگ است، تنها با اخلاص و نیت صادقانه تحقق یافتنی است و هر کسی بخواهد به این جایگاه دست یابد، چاره‌ای جز این ندارد که از این راه برود (فتح: ۱۸). اینکه دل‌های مردم این‌گونه متوجه شهید سلیمانی شد، برآمده از اخلاص او بود و نشان‌دهنده‌ی این است که یک اخلاص بزرگی در آن مرد وجود داشت (مقام معظم

رهبری، تسنیم: ۱۳/۱۰/۱۳۹۸).

۱-۴. پیروزی و سلامت در همه‌ی احوال

از دیگر نشانه‌های اخلاص در دین، دستیابی انسان به موفقیت و سلامت در هر کاری و در هر حالی است، به‌گونه‌ای که وقتی در کاری وارد یا از آن خارج می‌شود، پیروزی برایش رقم می‌خورد و هرگز با شکست روبرو نخواهد شد (اسراء: ۸۰)؛ زیرا «صدق» در آیه همان اخلاص است که انگیزه‌ای می‌شود تا فرد به چنین جایگاه و درجه‌ای از شایستگی و بهروزی دست یابد (ر.ک: المیزان، ۱۳۶۰، ج ۱۳: ۱۷۶).

۱-۵. تواضع و خشوع

۱) «الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا»؛ آنان بر روی زمین متواضعانه راه می‌روند» (فرقان: ۶۳).
۲) خشوع در نماز؛ «الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ»؛ مؤمنان کسانی هستند که در نماز خویش خاشع و فروتن هستند» (مومنون: ۲) و دیده بر سجده‌گاه خود دارند و به این سو و آن سو نمی‌نگرند و دلشان در گرو مهر و عشق به خداست. تواضع و فروتنی شهید سلیمانی و خشوع ایشان در نماز که برآمده از داشتن دل در گروی عشق الهی است، زبانزد همه دوستان، هم‌زمان و آشنایان اوست. بارها مقام معظم رهبری بر تواضع و خشوع این شهید عزیز تأکید کرده و آن را از نشانه‌ی اخلاص او می‌داند و می‌گوید: اهل تظاهر و ریا نبود. در جلسه‌های رسمی با مسئولان گوناگون، به‌گونه‌ای در حاشیه و دور از چشم مردم می‌نشست که باید می‌گشتید تا او را پیدا می‌کردید و می‌دیدید (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

۱-۶. تقوای الهی

هر کس که بخواهد به تقوای الهی دست یابد و از خشم و غضب الهی در امان ماند، باید اخلاص در دین را در خویش ایجاد کند (شعراء: ۲۶). کسی که به تقوای الهی دست یابد، بی‌گمان از مراتب سه‌گانه‌ی یقین برخوردار خواهد بود (تکواثر: ۵ و ۷؛ واقعه: ۹۵) و همچنین در شرایط دشوار راه برون‌رفت از چالش‌ها را خدا در پیش روی او می‌گذارد (طلاق: آیات ۲ و ۳). ویژگی‌های اخلاقی و عرفانی در حاج قاسم موج می‌زد و می‌توان گفت اخلاص و تقوا بالاترینش بود که از ایمان و الایش سرچشمه می‌گرفت (فرمانده‌ی قرارگاه حضرت زینب در سوریه، هجر حبیب: ۱۳۹۹). مراقبت از حدود شرعی در هر شرایطی حتی در میدان جنگ از ویژگی‌های اخلاقی حاج قاسم بود. به‌گفته‌ی مقام معظم رهبری: او فرمانده‌ای جنگ‌آور و چیره‌دست در عرصه‌ی نظامی بود. در میدان جنگ نیز حدود شرعی را سراسر پاسداری می‌کرد تا به هیچ‌کس ستم و تعدی نشود، در هما هنگام که بسیاری در عرصه‌ی نظامی اهل پاسداری حدود شرعی نیستند (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

خداوند پس از یادآوری ده سوگند و پافشاری فراوان می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا» (شمس: ۱۰)، هر کس نفس ناطقه‌ی خود را از گناه و بدی پاک و منزه سازد، به یقین رستگار خواهد بود و هر کس او را به کفر و گناه پلید گرداند، البته زیان‌کار خواهد گشت. «وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا» (فرقان: ۶۴) و آنان که شب را برای پروردگارشان به روز می‌آورند، در حالی که سجده‌کننده و قیام‌کننده هستند».

مؤمن کسی است که باور قلبی به دستورهای خداوند داشته باشد و به آنها عمل کند. بدین‌سان محبوب خداوند متعال می‌گردد و زندگی نیکو و سعادت‌مندی خواهد داشت: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (طلاق: ۳-۲) هرکس تقوای الهی پیشه کند خداوند راه برون‌رفت (از عهده‌ی گناهان و بلا و رخدادهای سخت عالم) را بر او می‌گشاید و از جایی که گمان نبرد به او روزی عطا کند و هرکس (در هر امری) بر خدا توکل کند خدا او را کفایت خواهد کرد که خدا امرش (بر همه عالم) نافذ و رواست و بر هر چیز قدر و اندازه‌ای مقرر داشته است». وجود نازنین حاج قاسم سلیمانی مصداق آیه‌ی ۲۹ سوره‌ی مبارکه‌ی انفال است که می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا ان تقوالله يجعل لكم فرقانا» که در حیات مادی‌اش ملبس به جامه‌ی تقوا شد و خالق حکیم نیز بینش و قوه‌ی بازشناخت حق از باطل را به او عنایت نمود.

۲. شجاعت

شجاعت به معنای قوت قلب است. هر چه شدت آن بیشتر شود، ارزش و شایستگی آن بیشتر می‌شود. به‌راستی هیچ مرتبه‌ای از آن، اعم از ضعیف یا شدید، ناپسند نیست و مقوله‌ای است که افراط و تفریط در آن راه ندارد. خدای سبحان در قرآن کریم ویژگی مبلغان الهی را ترس از خدا و نه‌راسیدن از غیر خدا می‌داند و می‌فرماید: «پیامبران پیشین کسانی بودند که رسالت الهی را تبلیغ کرده و تنها از او هراس داشتند و از هیچ کسی جز خدا، ترس و هراسی به دل راه نمی‌دادند» (احزاب: ۳۹). شجاعت بی‌همتای شهید سلیمانی زبانزد خاص و عام است. در یکی از فیلم‌های ضبط شده، ایشان می‌گوید: «ما حاضریم، بیایید ما را شهید کنید، آماده‌ایم، ما ترس نداریم». شهید سلیمانی با شجاعت این عبارات را بیان می‌دارد. اصلاً ترس از هیچ چیزی ندارد و اگر شجاعت او نبود، داعش هم عراق را ویران می‌کرد و هم سوریه و لبنان را. یکی از برتری‌های ایشان شجاعت بی‌مانندش بود (مکارم شیرازی، دانشگاه امام حسین علیه السلام: ۱۳۹۹ بهمن).

شجاعت و دلاوری از جمله سازه‌هایی است که در پیروزی، نقش کلیدی دارد. یکی از جنگ‌های صدر اسلام، جنگ احزاب است و تصویر که قرآن کریم از لشکر اسلام نمایان می‌سازد، بسیار آموزنده است. در برابر افراد بزدل و ترسو، افراد شجاع و ترسی در لشکر اسلام بودند که نگریستن به لشکر

دشمن در جنگ احزاب، هیچ‌گونه کارایی بر عزم و اراده آهنین آنان نمی‌گذاشت. قرآن می‌فرماید: «هنگامی که انسان‌های باایمان، لشکر دشمن را در احزاب نگرستند، گفتند: این همان است که خدا و رسولش به ما وعده داده و خدا و رسولش راست گفته‌اند و این موضوع جز بر ایمان و تسلیم آنان نیفزود» (احزاب: ۲۲). در ستایش شجاعت بی‌همتای شهید سلیمانی که مصداق این آیه شریفه است، مقام معظم رهبری می‌فرماید: حاج قاسم در برابر همه نقشه‌هایی که با پول، توانایی و کارسازی سیاسی و تشکیلات گسترده‌ی آمریکایی‌ها شکل می‌گرفت، قد علم و آنها را بی‌کش و بی‌بازده کرد. وی از دفاع مقدس تا پایان حیات پربرکتش با شجاعت به دل خطر می‌رفت. نه تنها در میدان نظامی؛ بلکه در میدان سیاست هم شجاعت داشت، به‌گونه‌ای که سخنانش قانع‌کننده، منطقی و کارساز بود. شجاعت ایشان همراه با تدبیر، فکر و منطق بود. (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

خدای متعال درباره‌ی حضرت ابراهیم علیه السلام می‌فرماید: «ما ابزار رشد ابراهیم را از قبل به او دادیم و از [شایستگی] او آگاه بودیم» (انبیا: ۵۱). حضرت ابراهیم علیه السلام نیز با قوت و شجاعت ویژه‌ای پیکار خود را علیه بنیادی‌ترین کارگزار بدبختی انسان‌ها (بت پرستی) آغاز می‌نماید و با صراحت و شجاعت تمام، اعلام می‌دارد که «به خدا سوگند من نقشه‌ای برای نابودی این بت‌ها در غیاب شما می‌کشم» (انبیا: ۵۷). سرانجام حضرت ابراهیم خلیل علیه السلام به گفته‌ی خود عمل کرده و در زمان درخور، همه‌ی بت‌ها بجز بت بزرگ را نابود می‌نماید: «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ» (انبیا: ۵۸). پیکار شجاعانه حضرت ابراهیم علیه السلام در برابر بت پرستان لجوج، متعصب و هراس‌انگیزی که از سوی حکومت وقت، حمایت و پشتیبانی می‌شدند، نشان‌دهنده‌ی قوت قلب و نترسی ایشان است. سردار شهید سلیمانی هم نمونه بارز این آیه شریفه قرآن هستند. همانند حضرت ابراهیم علیه السلام در برابر واپسگرایی، چنگ اندازی و ستم دشمنان اسلام، بدون اندکی ترس و واهمه و با عزت و اقتدار ایستادگی کردند. نقشه‌های راهبردی و بی‌همتای ایشان در کمک به حزب‌الله لبنان و شکست اسرائیل در لبنان و غزه نمونه‌ای از شجاعت بی‌همتای ایشان است. همانند حضرت ابراهیم سوگند یاد نمود و بت هراس‌انگیز داعش و گروه‌های تکفیری را شکست و با همه‌ی توان در برابر ستم، تعدی و واپسگرایی که با پول و ثروت زورگویان عالم پشتیبانی می‌شد، با قوت و شجاعت تمام ایستاد.

شجاعت از دیدگاه شدت و ضعف دارای جایگاهی است و هر مرتبه‌ای نیز به‌نوبه‌ی خود دارای درجات شدت و ضعف می‌باشند. اولین مرتبه‌ی شجاعت: چیرگی بر دشمن در میدان جنگ، بحث، مسابقه و... است. خدای تعالی به این مرتبه چنین اشاره فرموده است: ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كأنهم بنيان مرصوص (صف: ۵). اگرچه خدا آن مؤمنان را که در صف جهاد مانند سد آهنین همدست و پایدارند، بسیار دوست می‌دارد. فرماندهان سوری با همه‌ی وجود به ایشان ایمان و باور داشتند و حضور ایشان را مایه‌ی قدرت خود می‌دانستند. حضور حاج قاسم در منطقه بار روانی مثبتی برای نیروها داشت. اگر ایشان وعده‌ای می‌دادند، می‌دانستند بی‌گمان رخ خواهد داد. شجاعت، نترسی

و استقامت حاج قاسم در میدان و شرایط دشوار و چالشی، آنها را شیفته‌ی ایشان کرده بود. از آغاز نمایان نبود، حاج قاسم در کشور دیگری دارد می‌جنگد؛ بنابراین هر کسی را به فروتنی و اداری می‌کرد و در شرایط دشوار، ملجا و پناه همه بود (فرمانده قرارگاه حضرت زینب در سوریه، هجر حبیب: ۱۳۹۹: ۱۵). این شهید والامقام در وصیت‌نامه‌ی الهی‌اش، شجاعت را ویژگی بارز فرماندهان نظامی می‌داند و می‌گوید: «ملاک مسئولیت‌ها را برای گزینش فرماندهان، شجاعت و قدرتِ اداره‌ی بحران قرار دهید». مرتبه‌ی دیگر شجاعت مقامی بلند و والاست که بالاتر از آن مقامی نیست و آن چیرگی بر صفات ناپسند، بویژه ریشه‌کن کردن آنها از وجود انسان و سپس غرس نهال فضایل در جان و دل است و این مهم جز با فضل و رحمت خداوند ممکن نگردد و این مرتبه از شجاعت پیوند ژرفی با پرسمان تقوا دارد. به‌راستی شجاعت و شهامت حاج قاسم ریشه در اخلاص و تقوای او داشت. او دورانیش و مدبر بود. این چالش سبب می‌شد که پیروزی‌های بزرگی را برای اسلام و انقلاب به دست آورد و در هر کاری پیروز شود و این روحیه، او را تبدیل به یک مکتب کرد (جعفری، هجر حبیب، ۱۳۹۹: ۷۱-۷۲). شهید سلیمانی در درازنای حیات بابرکتشان به روش‌های گوناگون دستخوش امتحان الهی قرار گرفتند و در همه‌ی این سال‌ها با شجاعت بی‌همتایشان از آزمون‌های سخت و دشوار الهی سربلند بیرون آمدند و با بهروزی و عزت دیدار حق تعالی را لَبیک گفتند. ایشان چه در میدان جنگ و پیکار با شیاطین و اشرار عالم، چه در میدان مبارزه با هوای نفس و چیرگی بر اوصاف ناپسند اخلاقی و چه درگذشتن از دنیا و مطامع آن، نمونه‌ی یک انسان برجسته و شجاع بودند که در همه این میدان‌ها پیروز میدان شدند. شجاعت ایشان در همه این فراز و نشیب‌ها، ستودنی و بی‌همتاست.

۳. تدبیر

در «روح‌المعانی» آلوسی آمده است: ریشه‌ی تدبیر تأمل در ادبار امور و عواقب آن است و برای تأملی کارکرد دارد که آن به راستینگی شیء و اجزای آن و یا سوابق و اسباب آن یا لواحق و اعقاب آن نظر انداخته می‌شود (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۳: ۸۹). همچنین تدبیر را از ماده‌ی دبر به معنی بررسی برآیندها و پیامدهای چیزی دانسته‌اند، به عکس تفکر که بیشتر به بررسی علل و اسباب چیزی گفته می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹، ج ۴: ۲۸). واژه‌ی تدبیر بسیار گسترده‌تر از واژه‌های مترادف چهارگانه‌ی تفکر، تعقل، تذکر و تفته است و در درجات و مراتب بالاتری از آنها قرار دارد. تدبیر نفوذ آگاهانه کلام و وحی در قلب‌ها و جریان آن در شریان‌های وجود انسان‌های پرهیزگار برای ایجاد دگرگونی و خدایی شدن است (رهبری، ۱۳۸۶: ۲). جایگاه بنیادین تدبیر قلب بوده و یکی از اوصاف انسان‌های مؤمن است. مقام معظم رهبری تدبیر را در کنار شجاعت یکی از ویژگی‌های شهید حاج قاسم سلیمانی می‌داند و در تبیین این ویژگی برجسته‌ی شهید می‌فرماید: برخی شجاعت دارند؛ اما تدبیر و عقل بایسته را برای بکار بردن شجاعت ندارند و برخی اهل تدبیرند؛ اما اهل اقدام و عمل نیستند. خشنی کردن نقشه‌های

نامشروع آمریکا در غرب آسیا، نمونه‌ای از تدبیر ایشان بود. کارسازی بی‌همتای سردار شهید سلیمانی در چالش فلسطین، به‌گونه‌ای بود که دست فلسطینی‌ها را پر کرد و به آنها جرأت و توان پیکار داد. حاج قاسم کاری کرد که منطقه‌ی کوچکی مانند غزه، در برابر صهیونیست‌های پرمدها بایستد. ایشان به کمک مرجعیت دینی، عناصر مؤمن و جوانان شجاع عراقی رفت و در برابر نقشه‌های پلید آمریکا ایستاد و آن را خنثی کرد. نقش شهید شجاع و باتدبیر ما در چالش لبنان نیز ممتاز و برجسته بود. کاری کرد، حزب‌الله که دست و چشم لبنان است، روز به روز قوی‌تر شود (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳۹۸/۱۰/۱۸). از نمونه‌های تدبیر ایشان همین بس که یک فرمانده بازشناسی کند، سه ماه دیگر پایان حکومت داعش است، خود یک راهبرد عملیاتی است، به‌راستی نمودار نزولی داعش به یک فرمانده راهبردی نشان می‌دهد که این حکومت سه ماه دیگر به پایان می‌رسد (حجازی، خبرگزاری مهر: ۱۳۹۹). شهید سلیمانی در وصیت‌نامه‌ی خویش در ستایش تدبیر که ویژگی بارز وی بود، یادآوری می‌کند که یک فرمانده باید دارای؛ شناخت بهنگام از دشمن و اهداف و سیاست‌های او و اخذ تصمیم بهنگام و عمل بهنگام باشد. هریک از اینها اگر در غیر زمان خود انجام گیرد، بر پیروزی اثر جدی دارد. در تفسیر نور چنین آمده که تدبیر ارزشی است که برای آن می‌توان سوگند یاد کرد. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»؛ قسم به تدبیرکنندگان امر» (نازعات: ۵). ارزش تدبیر در جریان حیات، به‌اندازه‌ای است که در این آیه مورد سوگند قرار گرفته است - خواه مقصود از مدبّرات، فرشتگان باشند یا عموم تدبیرکنندگان - زیرا عظمت موضوعی که شایستگی سوگند را دارد، خود تکاپوی عقلانی تدبیر است. گرچه بیشتر حاج قاسم را یک نظامی تمام‌عیار می‌شناسند؛ اما وی با مدیریت شگفت‌انگیز هم‌زمان جنگ و مذاکره، توانست معجزاتی خیره‌کننده را در آسیای غربی محقق کند. کمابیش همه‌ی آرایش کنونی صحنه‌های نبرد در آسیای غربی را باید دستاورد طراحی‌های او دانست (صمدی، هجر حبیب، ۱۳۹۹: ۴). این شهید عزیز دارای چنان قدرت تدبیر و منطق استواری بود که رؤسای جمهور و شخصیت‌های بزرگ را متقاعد می‌کرد. بی‌گمان با همین تدبیر استوارش توانست رئیس‌جمهور روسیه را برای رویارویی و نقش‌آفرینی در سوریه متقاعد نماید. در زمینه‌ی بازسازی و توسعه‌ی حرم مطهر حضرت علی (ع)، کربلای معلی و دیگر حرمین شریفین نقش مدیریتی و قدرت تدبیر ایشان مثال‌زدنی است و این‌گونه ایشان مصداق آیه شریفه‌ی «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» بودند.

۴. شوق شهادت و شهادت‌طلبی

«مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ مَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا» (احزاب: ۲۳) در میان مؤمنان مردانی هستند که بر سر عهده‌ی که با خدا بستند صادقانه ایستاده‌اند؛ شماری پیمان خود را به آخر بردند (و در راه او شربت شهادت نوشیدند) و شماری دیگر در انتظارند؛ و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود ندادند. چند آیه قبل در همین سوره‌ی مبارکه

می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلِ لَا يُؤْلُونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا» (احزاب: ۱۵) (در حالی که) آنان قبل از این با خدا عهد کرده بودند که پشت به دشمن نکنند؛ و عهد الهی مورد پرسش قرار خواهد گرفت (و در برابر آن مسئولند) که با خدای متعال عهد کرده بودند که از رویارویی دشمن فرار نکنند، به دشمن پشت نکنند. رها کردن مواضع و عقب‌نشینی منزه‌مانه در رویارویی با دشمن، از جمله چیزهایی است که قرآن تأکید می‌کند که نباید انجام بگیرد؛ در جنگ نظامی و در جنگ سیاسی و در جنگ اقتصادی، در هر جایی که صحنه‌ی زورآزمایی است، باید در برابر دشمن ایستاد. به‌راستی این آیه بیانگر این است که انتظار شهادت نیز یک ارزش است. «و منهم من ينتظر» بیانگر این است که آمادگی برای لقای خداوند، از صفات مؤمنان است (قرآنی، ۱۳۸۳: ۷۸). شهید سلیمانی در وصف شهادت‌طلبی‌اش در وصیت‌نامه خود می‌گوید: عزیزم! من از بی‌قراری و رسوایی‌ی جاماندگی، سر به بیابان‌ها گذارده‌ام؛ من به امیدی از این شهر به آن شهر و از این صحرا به آن صحرا، در زمستان و تابستان می‌روم. کریم، حبیب، به کرم‌ت دل بسته‌ام، تو خود می‌دانی دوستت دارم. خوب می‌دانی جز تو را نمی‌خواهم. مرا به خودت متصل کن. حضرت علی علیه السلام در پی محبوب خود گشت و سرانجام بدان دست یافت. دعای او جز این نبود که خداوند پایان زندگی‌اش را شهادت قرار دهد و او را به مقام جایگاه شهیدان رساند: نَسَأَلُ اللَّهَ مَنَازِلَ الشَّهَدَاءِ وَ مُعَايِشَةَ السُّعَدَاءِ. به خدا سوگند که اگر این امید نبود که در یکی از دیدارهای دشوار با دشمن که در پیش است، شهادت را بهره‌برم، اسب خویش زین می‌نهادم و از میان شما برای همیشه کوچ می‌کردم و دیگر تا آن زمانی که نسیمی از سوی شمال یا جنوب بوزد، شما را طلب نمی‌نمودم (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۱۱۸: ۳۶۸). حضرت علی علیه السلام نیز بارها این شوق درونی خود را بازگو نمودند. آن حضرت هم برای خود و هم برای یاران نزدیکش این افتخار را آرزو می‌کرد. آن حضرت برای جناب مالک اشتر، این‌گونه شهادت را طلب می‌کند: «اسأل الله ان يختم لي ولك بالسعادة و الشهادة؛ و انا اليه راغبون؛ من از خدای متعال درخواست می‌کنم که پایان حیات من و تو را به رستگاری و شهادت ختم کند و گرچه که ما به ملاقات او مشتاق هستیم» (نهج‌البلاغه: نامه‌ی ۵۳).

آیت‌الله مکارم شیرازی در بیان شهادت‌طلبی شهید سلیمانی بازگو می‌کند که شهید سلیمانی به‌راستی ایمان به روز قیامت داشت. در همین اتاق آمد دیدن ما، یک جریانی واقع شد که من تعجب کردم و آن این است: جمعیتی همراهش بودند، هنوز هنگام کرونا نبود و شماری اینجا نشسته بودند، من هم آنجا نشسته بودم. بعد از آنکه حرف‌ها زده شد، گفت من از همه‌ی آقایان خواهش می‌کنم بیرون تشریف ببرند، من مطلب خصوصی با حاج آقا دارم. همه بیرون رفتند، بعد دیدم از زیر کُتَش یک کفنی درآورد که روی آن شهادت شخصیت‌ها بود. «اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَعْلَمُ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا؛ ما از او جز خیر چیزی نمی‌دانیم.» نخست نشان می‌داد که آماده‌ی شهادت است، دوم این کاری [است] که بسیاری از افراد آماده نیستند انجام بدهند؛ اما این سردار شجاع، رشید و بزرگوار این کار را انجام داد. ما هم روی همان

کفن نوشتیم: «اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَعْلَمُ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا». این نشان می‌دهد که قیامت را باور دارد و آماده‌ی شهادت است و شهادت مردم را در پیشگاه خدا، سبب نجات خودش می‌داند (برگرفته از سخنان آیت‌الله مکارم شیرازی در افتتاحیه‌ی همایش مکتب سلیمانی، دانشگاه امام حسین: ۱۳۹۹). شهید حاج قاسم سلیمانی در یکی از سخنرانی‌هایش می‌گوید: همگی ما در حال رفتن هستیم؛ ولی باید از خدا بخواهیم که توفیقی بدهد که نخست ما را با شهادت از این دنیا ببرد، دوم با دوستان شهیدمان محشور کند (سخنرانی شهید، هجر حبیب: ۱۳۹۹).

مقام معظم رهبری در ستایش اشتیاق وافر شهید به شهادت می‌گوید: جهاد سردار شهید سلیمانی، جهاد بزرگی بود و خداوند نیز شهادت او را شهادت بزرگی قرار داد. او شوق شهادت داشت و برای آن اشک می‌ریخت و داغدار رفقای شهیدش بود. سال‌ها آرزوی شهادت در راه خدا، سرانجام سلیمانی عزیز را به این مقام والا رسانید (مقام معظم رهبری، تسنیم: ۱۳/۱۰/۱۳۹۸). در واپسین یادداشتی که شهید در دمشق (یا بیروت) نوشته است، بی‌تابی او برای شهادت را می‌بینیم؛ بی‌تابی‌ای که حتی حرکت کردن و نفس کشیدن را از او سلب کرده است. می‌گوید: «من از شوق ملاقات تو بی‌تاب شدم، چنان‌که موسی در ملاقات تو بی‌تاب شد.» به گفته‌ی بسیاری از نزدیکان و هم‌زمانشان، مجلسی را به یاد نداریم که در آن از شهدا بویژه شهدایی که با هم بودند، یاد نکنند و آرزوی شهادت و ملاقات با آنها نداشته باشد. با همه‌ی شهدا بویژه شهدای لشکر ثارالله مانوس بود و از آنها نام می‌برد؛ مانند شهید کاظمی. عشق به شهادت در وجودش لبریز و بی‌قرار دیدار رفقای شهیدش بود.

۵. محبت و مهربانی

اگر میان ویژگی‌هایی که انسان از آن بهره‌مند و صفاتی را که بدان آراسته است بسنجیم، از دید وارسنگی و فضیلت، صفتی را برتر از صفت مهربانی نمی‌یابیم. مهربانی در اسلام صفتی نیک و برجسته است. خدای سبحان، رسول اکرم ﷺ را برگزیده‌ی این صفت گرداند و خطاب به مؤمنین فرموده است: «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ»؛ به یقین، رسولی از خود شما به سویتان آمد که رنج‌های شما بر او سخت است؛ و اصرار بر هدایت شما دارد؛ و نسبت به مؤمنان، رؤف و مهربان است» (توبه: ۱۲۸). باز در آیه‌ی دیگری خدای متعال در بیان ویژگی محبت و مهربانی نبی مکرم اسلام چنین فرموده است: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»؛ خداوند با رحمت خویش تو را با مردم مهربان و خوش‌خو گرداند و اگر تندخو و سخت‌دل بودی، مردم از پیرامون تو پراکنده می‌شدند» (آل‌عمران: ۱۵۹). آنگاه می‌فرماید: «ثم كان من الذين آمنوا و تواصوا بالصبر و تواصوا بالمرحمة؛ پس از کسانی باشید که ایمان آورده‌اند و یکدیگر را به صبر و استقامت و مهربانی و عطف توصیه می‌کنند» (بلد: ۱۷). اینان اصحاب یمین هستند. محبت

دارای شدت و ضعف است و مراتب گوناگونی دارد. از تعابیری که در قرآن کریم آمده، این نوشتار قابل بهره‌برداری است: «اشد حبا». در آیه ۱۶۵ سوره بقره آمده است: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» شدیدتر بودن محبت مؤمنان به خداوند در این آیه دو وجه دارد: الف) محبت مؤمنان به خداوند، از محبت مشرکان نسبت به معبودهایشان شدیدتر است. ب) محبت مؤمنان به خداوند، از محبتشان نسبت به غیر خدا شدیدتر است. یکی از بزرگ‌ترین نقاط قوت و قدرت شخصیت شهید سلیمانی که سبب شیفتگی همه‌ی رزمندگان می‌شد، اخلاقتان و محبت و مهربانی ایشان بود. بسیار فروتن بودند و رفتار مؤدبانه و مهربانی داشتند. برخوردشان راستین بود و هر فردی با ایشان پیوند می‌گرفت و گفتگو می‌کرد، احساسش این بود که حاج قاسم او را بیشتر از همه دوست دارد. شخصیت ایشان کشش برجسته‌ای در پیوندش با زیرمجموعه و نیروهای تحت امر خود ایجاد کرده بود و چهره‌ی متبسم و رؤف حاج قاسم در برخوردهای شخصی و پیوندهای غیرمدیریتی و غیراداری هر سنگی را آب می‌کرد. باور دارم حاج قاسم با رفتار خود، مصداق این شعر بود: «می‌کشمت سوی خویش، این کشش از عشق ماست/ گر دل تو آهن است، عشق من آهن‌باست» هرکسی در همان دیدار اول شیفته‌ی اخلاق، محبت، ادب، تواضع و فروتنی ایشان می‌شد (فرمانده قرارگاه حضرت زینب علیها السلام در سوریه، تسنیم: ۱۳۹۹). در آیه ۹۶ سوره مریم آمده است: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»؛ به‌یقین کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، به‌زودی خداوند رحمان محبتی برای آنان (در دل‌ها) قرار می‌دهد. این آیه به‌خوبی دلالت دارد که ایمان و عمل صالح سرچشمه‌ی محبوبیت در میان توده‌های مردم است. ایمان و عمل صالح کشش عجیبی دارد که دل‌ها را همچون آهن‌ربا به‌سوی خود می‌رباید تا جایی که افراد ناپاک و آلوده نیز از پاکان و صالحان لذت می‌برند. بی‌گمان درباره‌ی شهید سلیمانی این آیه‌ی شریفه صدق می‌کند؛ زیرا در زمان حیات و زندگی مبارکشان، ایمان، اخلاص و عمل صالح و نیکوی ایشان سرچشمه‌ی محبوبیت ایشان در میان نزدیکان و نیروهای تحت امر وی بود. بعد از شهادتشان هم همین اخلاص بی‌همتایشان سبب محبت، عشق و علاقه‌ی لایه‌های گوناگون مردم به ایشان بود.

۶. صبر، استقامت و عدم پیروی از جهال

صبر، از واژه‌های کلیدی قرآن است که بیش از هفتاد بار به صورت‌های گوناگون در قرآن به کار رفته است. این واژه، به یکی از ریشه‌های بنیادین اخلاقی و صفات برجسته و ضروری انسانی دلالت دارد که زمینه‌ساز آراستگی انسان به فضیلت‌های بسیاری می‌شود. در قرآن کریم، سرآغاز بسیاری از خوبی‌ها، صبر شناسایی گردیده و پاداشی که برای آن یادآور شده، بیشمار است. قرآن به‌روشنی بر این نکته پافشاری می‌ورزد که صبری مورد ستایش خداوند است که انگیزه‌اش تنها جلب رضایت و خشنودی خداوند متعال باشد. «وَلرَبِّكَ فَاصْبِرْ»؛ صبرت را فقط برای پروردگارت قرار بده، نه برای

احدی غیر از او» (مدثر: ۷). «الَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ»؛ و خردمندان کسانی هستند که برای جلب توجه پروردگارشان صبر پیشه کرده و نماز بپا داشتند و از آنچه روزیشان کردیم پنهانی و آشکارا انفاق کردند و بدی را با نیکی پاک می‌کنند. آنانند که سرای آخرت مخصوص آنهاست» (رعد: ۲۲).

رزم‌حسینی هم‌رزم سردار سلیمانی و استاندار فعلی خراسان رضوی می‌گوید: سردار سلیمانی اسطوره‌ی مقاومت، صبر و شکیبایی و به همان سان مجاهد خستگی‌ناپذیر و یک شخصیت بی‌ادعا و بی‌منت بود. دو سال پیش، از شهید والا مقام پرسیدم که این همه صبر و شکیبایی را از کجا آورده‌اید که همواره در جبهه‌های گوناگون در حال پیکار هستید؟ گفت: واقعیت اینکه ۱۵۰ مادر شهید در کرمان شبانه‌روز سر نماز برای من دعا می‌کنند، به همین سبب خدا این صبر را به من داده است (رزم‌حسینی، رهیافت برنامه رادیو اقتصاد: ۱۳۹۸).

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! مدد جوید به صبر کردن در مصائب و خواندن نماز در اوقات آن (بقره: ۱۵۳). «وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»؛ صبر کن ای پیغمبر بر اذیت مردم که خدا ضایع نمی‌کند اجر نیکوکاران را (هود: ۱۱۵). «إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ»؛ مگر آن کسانی که صبر کردند در بلاها و عمل کردند نیکی‌ها را، آن گروه از برای ایشان آمرزش و مژده بزرگ است (هود: ۱۱). «إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا إِنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ»؛ البته که من جزا می‌دهم ایشان را امروز به پاداش صبوری که کردند و ایشان رستگارند (مومنون: ۱۱۱) «الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»؛ ایشان کسانی هستند که صبر کردند بر آزار بیگانگان و هجرت از وطن‌های خود و دوری از بستگان و غیر آن از مصائب دوران هر چه دیدند صبر کردند؛ و در تمام امور بر پروردگار خود توکل نمایند (عنکبوت: ۵۹).

۷. دفاع از ستم‌دیده و پیکار با جفاکار

رحمت بر خودی و شدت و سختی بر دشمن و تولی و تبری از برجسته‌ترین ویژگی‌های مؤمن است که قرآن کریم این‌گونه آن را ستایش می‌نماید: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطَاةً فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوَاقِهِ يُعْجَبُ الزَّرْعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا»؛ محمد ﷺ فرستاده خداست؛ و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید و در میان خود مهربانند؛ پیوسته آنها را در حال رکوع و سجود می‌بینی در حالی که همواره فضل خدا و رضای او را می‌طلبند؛ نشانه آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است؛ این توصیف آنان در تورات و توصیف آنان در انجیل است، همانند زراعتی که جوانه‌های خود را خارج ساخته، سپس به تقویت آن پرداخته تا محکم شده و بر پای خود ایستاده

است و به قدری نمو و رشد کرده که زارعان را به شگفتی وامی دارد؛ این برای آن است که کافران را به خشم آورد (ولی) کسانی از آنها را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، خداوند وعده آمرزش و اجر عظیمی داده است (فتح: ۲۹).

قرآن کریم مؤمن را این‌گونه توصیف می‌کند؛ **أُولَئِكَ عَلَى الْكُفَّارِ** است. در برابر کفار سخت ایستادن، مانند سدّ مستحکمی در برابر کفار ایستادن، نخستین وصف مؤمن است. دوم اینکه مؤمن ولی مؤمن است. شهید سلیمانی در یک جمله اشداء علی الکفار رحماء بینهم بود. با دشمنان خیلی سرسخت، سازش‌ناپذیر، تیز و برنده و با دوستان بسیار گرم و صمیمی بود (حجازی، خبرگزاری مهر: ۱۳۹۹).

در آیات آخر سوره مبارکه انفال که بحث ولایت مؤمنین با یکدیگر است، خدای متعال می‌فرماید: **أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** این آیه راجع به مؤمنین است؛ درباره‌ی کفار در آیه‌ی بعد می‌فرماید که آنها هم **بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ**؛ هم مؤمنین اولیای یکدیگرند و با همدیگر پیوند ولایتی دارند، هم کفار با یکدیگر پیوند ولایتی دارند. پس این به زبان اخبار تکلیف است؛ اما به‌راستی انشاست و معنایش این است که مؤمن هر جای دنیای اسلام که باشد، باید با مؤمن پیوند ولایتی داشته باشد، آن‌گونه که شهید سلیمانی می‌اندیشید و به فکر همه مؤمنین ستم‌دیده‌ی سرتاسر گیتی بود. سپس می‌فرماید: **إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فِسَادٌ كَبِيرٌ**. اگر چنانچه این ولایت بین مؤمنین و قطع ولایت بین مؤمنین و کفار رعایت نشود، در زمین فتنه و فساد کبیر به وجود می‌آید. این راهی است که مسلمانان را خوشبخت می‌کند (مقام معظم رهبری، خامنه‌ای: ۱۳۹۷/۰۲/۰۶). یکی از ویژگی‌های بارز شهید سلیمانی همین دفاع قاطع از مظلومین سراسر دنیا و ستیز بی‌وقفه با بیدادگران بود. ایشان در زمان حیات بابرکشتان چه در زمان دفاع مقدس و چه پس از آن دوران، با شهامت و قاطعیت هر چه تمام به دفاع از مرزهای کشورش و تقویت جبهه‌ی مسلمانان ستم‌دیده در خاورمیانه و قاره آسیا پرداخت. وی در عین اشداء علی الکفار بودن، نسبت به ستم‌دیدگان و محرومین بسیار رؤف، مهربان و دلسوز بودند. در زمان فرماندهی لشکر ۴۱ ثارالله و سپاه قدس، به تک‌تک خانواده‌ها و فرزندان شهدا سر می‌زدند و از سرگذشت آنها باخبر بودند. به‌راستی شهید حاج قاسم سلیمانی مصداق بارز این آیه شریفه قرآن کریم بودند.

لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ این‌گونه باید باشیم. اگر ما دیدیم رفتار ما به‌گونه‌ای است که دشمنان دین، دشمنان اسلام، دشمنان حاکمیت قرآن نسبت به ما خشمگین نیستند و از وجود ما آزرده نیستند، باید در مفید بودن خودمان شک کنیم. اگر امیرالمؤمنین است و آن قاطعیت و آن حرکت را دارد باید کسانی مانند معاویه یا عمروعاص از او خشمگین باشند (مقام معظم رهبری، خامنه‌ای: ۱۳۹۶/۰۶/۶۰ و ۱۳۹۴/۰۵/۲۶).

قرآن در آیات گوناگونی پذیرش جفا و ستم را نکوهیده و بر مقاومت در برابر بیدادگران و یاری‌رسانی امت اسلامی به ستم‌دیدگان و فرودستان پافشاری ورزیده است. یکی از این آیات که به

بیان این پرسمان پرداخته، آیه‌ی ۳۹ سوره‌ی «شوری» است که خداوند در آن می‌فرماید: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾؛ و کسانی که هرگاه ستمی بر آنها رسد، تسلیم جفاکار نمی‌شوند و یاری می‌طلبند. «مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر «المیزان» زیر این آیه آورده است که: «مؤمنین کسانی‌اند که چون ببینند به یکی از مؤمنین جفا شده از دیگران طلب نصرت می‌کنند و چون همگی بر سر حق متفق و چون يك تن واحدند، به‌زور اگر به یکی از ایشان جفا شود، مانند این است که به همه ایشان جفا شده، یک‌دل و یک‌سو در برابر آن بیدادگر مقاومت نموده، نیروی خود را در یاری او به کار می‌بندند (طباطبایی، ۱۳۶۰، ج ۱۸: ۹۳). شهید حاج قاسم سلیمانی در پشتیبانی از ستمدیده نگاه به مذهب طرف مقابل نمی‌کرد. ایشان همان رفتاری را که با مقاومت شیعه در لبنان داشت، همان رفتار را با مقاومت سنی در فلسطین [هم] داشت. چالش برای وی، دفاع از هویت اسلامی و پشتیبانی از ستمدیده است. آیت‌الله مکارم شیرازی نیز در تفسیر «نمونه» بیان می‌دارد که «ناگفته پیداست که در برابر وظیفه انتصار در رویارویی با ستم، دیگران نیز وظیفه یاری کردن دارند، چرا که یاری طلبیدن بدون یاری کردن لغو و بیهوده است. به‌راستی هم ستمدیده موظف به مقاومت در برابر بیدادگر و فریاد برآوردن است و هم مؤمنان دیگر موظف به پاسخگویی او هستند. شهید حاج قاسم در وصیت‌نامه‌ی خود این‌گونه ویژگی دفاع از ستمدیده را بیان می‌دارد: ای خدای عزیز: همراه خود دو چشم بسته آورده‌ام که ثروت آن در کنار همه ناپاکی‌ها، یک اندوخته‌ی ارزشمند دارد و گوهر اشک دفاع از ستمدیده، یتیم، دفاع از محصور ستمدیده در چنگ جفاکار.

۸. جهاد در راه خدا

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾؛ کسانی که ایمان آوردند و هجرت نمودند و با اموال و جان‌های خود در راه خدا جهاد کردند و آنها که پناه دادند و یاری نمودند، آنها یاران یکدیگرند؛ و آنها که ایمان آوردند و مهاجرت نکردند، هیچ‌گونه ولایت [= دوستی و تعهدی] در برابر آنها ندارید تا هجرت کنند! و (تنها) اگر در (حفظ) دین (خود) از شما یاری طلبند، بر شماست که آنها را یاری کنید، جز بر ضدّ گروهی که میان شما و آنها، پیمان (ترک مخاصمه) است؛ و خداوند به آنچه عمل می‌کنید، بیناست» (انفال: ۷۲). ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمَ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾؛ کسانی که ایمان آوردند مهاجرت کردند و جهاد نمودند در راه خدا با مال‌ها و جان‌های خود، بزرگ‌ترین درجه را نزد خداوند دارند و آنان خود رستگارانند» (توبه: ۲۰). ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قَاتَلُوا أَوْ مَاتُوا لِيُرْزَقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُو خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ (حج: ۵۸). ﴿فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أُوذُوا فِي سَبِيلِي وَ قَاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأَكْفِرَنَّ

عنه‌م سیاتهم و لأدخلنهم جنات تجري من تحتها الأنهار ثوبا من عند الله و الله عنده حسن الثواب» (آل عمران: ۱۹۵). شهید سلیمانی از آغاز جنگ عراق علیه ایران اسلامی از شهر و خانواده خود هجرت کرده و با جان و مال و آبروی خود در راه خداوند به ستیز پرداخت. او فرمانده‌ای بود که در خط مقدم و پیشاپیش نیروهایش در حال پیکار بود. به گفته‌ی خود شهید آنگاه که از او پرسیدند چرا در هر عملیات باید خودتان حضور داشته و آغاز عملیات را اعلام نمایید، می‌گوید: من همچون فرمانده باید جلوتر از دیگران بدم تا نیروهایم راه بروند. هجرت از دیار و محل زندگی و چشم‌بستن از مال و فرزند و جان در راه خداوند و برای جهاد با معاندین و دیدادگران و دفاع از ستم‌دیدگان و یاری نمودن دین خداوند، به استناد آیات شریفه قرآن کریم، یکی از برجسته‌ترین اوصاف مؤمنین است که در شخصیت و وجود شهید حاج قاسم سلیمانی متبلور بود.

نتیجه‌گیری

شهید سلیمانی الگوی برجسته و نماد ایمان و غیرت دینی بودند و از آنجا که خدای متعال وعده چیرگی شمار اندکی بر جبهه‌ی بسیار فراخی را داده‌اند، بی‌گمان شرط تحقق چنین وعده‌ای داشتن ایمان، اخلاص و غیرت دینی است که شهید حاج قاسم سلیمانی نمونه‌ی آشکار و برجسته‌ی این اوصاف است. رهبر معظم انقلاب دو ویژگی شجاعت و تدبیر را از ویژگی‌های بارز ایشان برشمرده و چقدر زیبا می‌فرماید: «اوشجاعت و تدبیرش را برای خدا خرج می‌کرد و اهل تظاهر و ریا نبود» (مقام معظم رهبری ۱۳۹۸/۱۰/۱۸). شهادت سردار شهید سلیمانی نشان داد که اسلام و انقلاب اسلامی زنده‌اند؛ چرا که پرورش‌یافتگان این مکتب با شهادت خویش همه‌گردنکشان عالم را به چالش کشیده و دل‌های مؤمنین را متوجه ایمان، اخلاص و معنویت خود می‌کنند. شهید سلیمانی با شهادتش نه تنها زنده ماند؛ بلکه احیاگر شد. از روی متصف شدنش به اخلاص، ایمان، تقوا و بسیاری از اوصاف اخلاقی که قرآن کریم آنها را در زمره‌ی اوصاف مؤمنین برشمرده است، انسان‌ها و جریان‌های آزادخواهی را در سراسر دنیا زنده کرد. از روی داشتن اوصاف مؤمنین (بر پایه‌ی آیات شریفه قرآن کریم) و تلاش‌هایی که در زمینه‌ی تربیت نفس خویش انجام داده بود، توانست در چندین کشور و سرزمین، انسان‌هایی را تربیت و سرزمین‌هایی را آزاد کند و جبهه مقاومت را برای همیشه زنده نگه دارد. با شهادت ایشان این جبهه زنده‌تر شد و چشم انسان‌های ستم‌دیده بسیاری در گوشه و کنار جهان نسبت به خوی وحشیانه استکبار جهانی باز و حس مبارزه با استکبار در آنها زنده شد. این از پیامدهای اخلاص و تقوای بی‌همتای شهید حاج قاسم سلیمانی بود. ایمان راستین شهید حاج قاسم سلیمانی و وفاداری ایشان به پیمان: «مَنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالَ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ...» برکات فراوانی دارد که بیش از پیش پیامدهای آن در جامعه نمایان می‌گردد. امیدوارم ما از ویژگی‌های این شهید عزیز و بزرگوار درس بگیریم. فرزندانمان را با اوصاف این شهید عزیز آشنا و در مکتب وی پرورش بدهیم.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه، ترجمه‌ی محمد دشتی (۱۳۸۴)، انتشارات دارالعلم، قم.

۱. آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵)، *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*، دارالکتب العلمیه، بیروت.

۲. حاجی صادقی، عبدالله (۱۳۹۸)، *مشرق نیوز*، ۹ ویژگی سردار شهید دل‌ها حاج قاسم سلیمانی به آدرس اینترنتی:

<https://www.mashreghnews.ir/news/1051991/%DB%B9-%D9%88%DB%8C%DA%98%DA%AF%DB%8C-%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D8%B4%D9%87%DB%8C%D8%AF-%D8%AF%D9%84-%D9%87%D8%A7-%D8%AD%D8%A7%D8%AC-%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85-%D8%B3%D9%84%DB%8C%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C>

آخرین مراجعه ۱۴۰۰/۰۳/۲۴

۳. حجازی، سیدمحمد (۱۳۹۹)، *خبرگزاری مهر*، ناگفته‌های شب شهادت حاج قاسم از زبان جانشین سپاه

قدس به آدرس اینترنتی:

<https://www.mehrnews.com/news/5110301/%D9%86%D8%A7%DA%AF%D9%81%D8%AA%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B4%D8%A8-%D8%B4%D9%87%D8%A7%D8%AF%D8%AA-%D8%AD%D8%A7%D8%AC-%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85-%D8%A7%D8%B2-%D8%B2%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D8%A7%D9%86%D8%B4%DB%8C%D9%86-%D8%B3%D9%BE%D8%A7%D9%87-%D9%82%D8%AF%D8%B3>

۴. خامنه‌ای، سیدعلی (دی ۱۳۹۸)، *بیانات بسیار مهم رهبر معظم انقلاب درباره شهید سلیمانی و عملیات*

موشکی، به آدرس اینترنتی:

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/10/18/2177516/%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D9%86%D8%A7%D8%AA-%D8%A8%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D9%87%D9%85-%D8%B1%D9%87%D8%A8%D8%B1-%D9%85%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%A7%D9%86%D9%82%D9%84%D8%A7%D8%A8-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%B4%D9%87%DB%8C%D8%AF-%D8%B3%D9%84%DB%8C%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D8%B9%D9%85%D9%84%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D9%85%D9%88%D8%B4%DA%A9%DB%8C-%D8%AF%DB%8C%D8%B4%D8%A8-%DB%8C%DA%A9-%D8%B3%DB%8C%D9%84%DB%8C-%D8%B2%D8%AF%D9%87-%D8%B4%D8%AF-%>

۵. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷ و ۱۳۹۴)، *بیانات مقام معظم رهبری به آدرس اینترنتی*:
<https://farsi.khamenei.ir/newspar-index?sid=48&aya=29&npt=7>
۶. رهبری، حسن (۱۳۸۶)، «*بازگویی «تلمیح» در قرآن*»، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، دوره ۱۳، شماره ۴۹-۵۰.
۷. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۶۰)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی، قم.
۸. طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان*، ج ۱.
۹. قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، *تفسیر نور*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم.
۱۰. قلی‌زاده، معجد (دی ۱۳۹۹)، *هجر حبیب* (ویژه‌نامه‌ی تسنیم به مناسبت اولین سالگرد شهادت سردار حاج قاسم سلیمانی و یارانش)، خبرگزاری تسنیم.
۱۱. محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۳۸۶)، *میزان الحکمه*، قم، نشر دارالحدیث.
۱۲. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۹)، *تفسیر نمونه*، دار الکتب الاسلامیه، تهران.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر (بهمن ۱۳۹۹)، *پیام تصویری حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی به دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*: مکتب شهید سلیمانی؛ الگوی تربیت مدیران جهادی به آدرس اینترنتی:
<http://www.ihu.ac.ir/index.jsp?fkeyid=&siteid=1&pageid=134&newsview=1816>

سایت‌ها

1. <https://www.mashreghnews.ir/news/1051991/%DB%B9-%D9%88%DB%8C%DA%98%DA%AF%DB%8C-%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D8%B4%D9%87%DB%8C%D8%AF-%D8%AF%D9%84-%D9%87%D8%A7-%D8%AD%D8%A7%D8%AC-%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85-%D8%B3%D9%84%DB%8C%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C>
2. <http://www.ihu.ac.ir/index.jsp?fkeyid=&siteid=1&pageid=134&newsview=1816>
3. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/10/18/2177516/%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D9%86%D8%A7%D8%AA-%D8%A8%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D9%87%D9%85-%D8%B1%D9%87%D8%A8%D8%B1-%D9%85%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%A7%D9%86%D9%82%D9%84%D8%A7%D8%A8-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%B4%D9%87%DB%8C%D8%AF-%D8%B3%D9%84%DB%8C%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D8%B9%D9%85%D9%84%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D9%85%D9%88%D8%B4%DA%A9%DB%8C-%D8%AF%DB%8C%D8%B4%D8%A8-%DB%8C%DA%A9-%D8%B3%DB%8C%D9%84%DB%8C-%D8%B2%D8%AF%D9%87-%D8%B4%D8%AF-%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%DB%8C%D8%AF-%D8%A7%D8%B2-%D9%85%D9%86%D8%B7%D9%82%D9%87->

- %D8%A8%D8%B1%D9%88%D8%AF
4. <https://www.mehrnews.com/news/5110301/%D9%86%D8%A7%DA%AF%D9%81%D8%AA%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B4%D8%A8-%D8%B4%D9%87%D8%A7%D8%AF%D8%AA-%D8%AD%D8%A7%D8%AC-%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85-%D8%A7%D8%B2-%D8%B2%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D8%A7%D9%86%D8%B4%DB%8C%D9%86-%D8%B3%D9%BE%D8%A7%D9%87-%D9%82%D8%AF%D8%B3>
  5. <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?sid=48&aya=29&npt=7>